

GYVŪNŲ SIELOS SENOVĖS LIETUVIŲ RELIGIJOJE

Religijų istorijos apybraiža

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Ekologizuodami mus supančią aplinką, ekologizuojame ir savo sąmonę. Šis procesas yra visuotinis, tad ir nieko nuostabaus, kad formuojasi nauja ekologinės teologijos disciplina. Mūsų dienomis besirandanti ateityje įvyksiančio "susitaikymo" su gamta vizija įtraukia ir praeitį. Pati ekologizuojanti nuostata paprastai nevengia ir gilesnės retrospekcijos, dažniausiai sutampančios su religijų istorija, kuri (sakysim, Eugeno Drewermanno pavyzdys) suteikia naujai teologijos šakai daug medžiagos.

Šiame straipsnyje bus kalbama apie senovės lietuvių religijos požiūrio į gyvūnus psichologinį aspektą. Pirmiausia mėginsime atsakyti, visų pirma, ar lietuviai tikėjo gyvūnus turint sielą? Jeigu taip, panagrinėsime, ar tokia siela po mirties išnykstanti, ar gyvenanti toliau? Toks nagrinėjimas, be kita ko, svarbus ne tik mūsų požiūrio į gyvūnus, bet ir į pačius save supratimui.

GYVŪNŲ SIELOS

Lietuvių požiūrį į gyvūnų sielas patiekia Jonas Balys. Pasak jo, "kai kur manoma, kad ir gyvuliai, ir medžiai turį sielą, tačiau ji tik tiek tegyvenanti, kol tas gyvulys gyvena arba kol medis nukertamas; jų sielos esančios nematomos ir gyvulio siela esanti šalta, o medžio - šlapia"¹. Taigi, manoma, kad gyvūnai turi sielas, išnykstančias po mirties. Vis dėlto tikėtina, kad pastarasis manymas galėtų būti ir krikščionybės paveiktas. Vienoje latvių pasakoje užsimenama, kad gyvulio sielą žmogus rankose nuneša į pragarą², t. y.

po gyvulio mirties jo siela egzistuoja toliau. Latviška-me motyve numanomas gyvulio sielos miniatiūriškumas (ją galima nešti rankose) sutampa su mokslininkų rekonstruojamu senųjų tautų įsitikinimu, kad gyvūno siela - tiesiog jo galvoje tūnanti paties gyvūno miniatiūra³. Vadinasi, ir latviškasis motyvas būtų pakankamai archajiškas.

Gyvulių gyvenimas, lietuvių įsitikinimu, susijęs su jų šeiminių gyvenimu. Tikima, kad žmogui mirus, nuo kūno atsiskyrusi jo siela eina į kūtes atsisveikinti su gyvuliais⁴, o dažnai, "gaspadoriui išeinant iš šio svieto, miršta ir jo gyvuliai"⁵ arba mylimas gyvulys⁶. Mirus šeiminkui ar šeiminkei, esą reikia nueiti į tvartą ir apie tai pranešti gyvuliams - priešingu atveju gyvuliai išstips⁷. Apie šeiminko (bitininko) mirtį pranešama bitėms - kitaip jos išmiršta⁸. Matome, kad žmogaus ir jo gyvulių gyvenimas siejamas, tačiau kol kas nežinome šios sąsajos pirminių motyvų. Šiandien galimi keli spekuliatyvūs požiūriai į tokį tikėjimą. Pirmuoju atveju galėtume manyti, kad tikėta, esą miręs šeiminkas išsiveda gyvulius su savimi, kadangi pastarųjų jam prireiks pomirtiniame gyvenime, kur jis tęs tą patį, kaip ir žemėje, užsiėmimą. Petro Dusburgiečio teigimu, prūsai tikėjo, kad po mirties kiekvienas toliau dirbs tuos darbus, kuriuos dirbo šiame pasaulyje. Vis dėlto toks aiškinimas, matyt, būtų pernelyg laisva interpretacija. Iš tiesų sakoma, jog "mirus namų šeiminkui ar šeiminkei, būtinai turi papjauti vieną iš stambiųjų galvijų (karvę ar veršį), o nepasitenkinti paršu ar avimi, - kitaip numirėlis vistiek atsiims savo dalį ir gyvuliai pradės dvesti"⁹. Vadinasi, velionis gali "atsiimti" savo gyvulį, tačiau

¹Balys J. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. - Tübingen, 1948. - T. 2. - P. 61.

²Straubergs K. *Die Epiphane der Seele // Commentationes balticae*. - Bonn, 1957. - T. 3. - S. 209-229; S. 220.

³Szafrański W. *Pradzieje religii w Polsce*. - W., 1979. - S. 52.

⁴Balys J. *Mirtis ir laidotuvės*. - Silver Spring, Md., 1981. - P. 53 - N.

495.

⁵*Ten pat*, p. 53 N. 496.

⁶*Ten pat*, p. 53 N. 497, 498.

⁷*Ten pat*, p. 53 N. 499.

⁸*Ten pat*, p. 54 N. 500-507.

⁹*Ten pat*, p. 65 N. 591.

atrodo, kad čia susiduriame ne su ūkine, o su ritualine motyvacija. Jono Lebedžio pateiktoje jėzuitų misijos 1723 m. ataskaitoje sakoma: "... šiais metais buvo rastas ir toks kraštas, kuriame kaip permaldavimo auka skiriama - mirus tėvui - jautis, motinai - karvė, o mirus šeimos sūnui ar dukteriai papjaunamas veršis ar avis. Šios apeigos žmonių vadinamos "Ritimey"; jie sako, kad tol nebūsią namams ramybės, kol nebūsią atlikti tie ritimai, nes tos mirusiųjų vėlės tol slankiojančios pakampiais, kol didžiai prietaringomis, kadaise pagonims įprastomis ceremonijomis jos nebūsiančios pasotintos"¹⁰. Taigi, galima pakankamai pagrįstai teigti, kad gyvulys ar galviją tiesiog aukojamas mirusiajam, idant tasai būtų "pasotintas"; mat to nepadarius, vėlė nebūsianti nuramdyta. Toks aukos ritualas nebūtinai reiškia, kad mirusiajam reikalinga gyvulio ar galvijo siela. Todėl net konstatuojant žmogaus ir jo gyvulių gyvybės ir mirties ryšį, negalima teigti, esą kadaise tikėta, jog po mirties gyvulių sielos išlieka.

Ar iš tiesų gyvulio siela išnykstanti po jo mirties? Atrodo, kad lietuviai gyvulio sielos (galimas dalykas, hesiskiriančios nuo žmogaus sielos) egzistavimu neabejojo. Bet ir laidojimo papročiuose su mirusiuoju buvo deginami ne tik jo daiktai, bet, sakysim, ir žirgas. Susidaro įspūdis, kad su velioniu deginant ar laidojant žirgą, siekta kažkokių, tikriausiai su pomirtiniu žmogaus likimu siejamų tikslų: vadinasi, to paties žirgo siela išlieka? Antra vertus, toks sielos "išlikimas" gan sąlyginis: juk deginant ar laidojant mirusįjį, į kapą dedami ir daiktai. O iš šios analogijos sektų, kad, pvz., žirgas turi sielą tiek pat, kiek savo "sielą" turi ginklas ar papuošalas. Veikia čia būtų galima įžiūrėti tikėjimą kiekvieno daikto astraliniu antrininku, "šeščeliu", panašiu į egiptietiškaį ka. Daiktui suirus ar žuvus, toks šeščelis vis tiek išlieka. Tačiau jis dar ne siela.

GYVŪNŲ SIELOS PO MIRTIES

Drauge tai nereiškia, kad gyvūnai egzistuoja tik žemėje. Norbertas Vėlius konstatuoja, kad pasakose apie kelionę pas senelį elgetą sutinkami baltas šuniukas ir baltas (žilas) arklys - mirusiųjų pasaulio gyvuliai¹¹. Tad aname pasaulyje gyvūnų esama. Antra vertus,

niekur nerasime užuominų, kad tokie "anapusiniai" gyvūnai ir yra "žemiškųjų" gyvūnų sielos. Sakmėje LPK 3518 pasakojama apie laukinę vėlių medžioklę: vėlės, raitos ant žirgų, šunų lydimos, traukia per padanges medžiodamos. Tad turėtų būti ir medžioklės objektų, t. y. žvėrių. Bet ir vėl, aname pasaulyje esantys gyvūnai nebūtinai turi būti mirusių gyvūnų sielos. Be to, "laukinės medžioklės" motyvas germaniškas, o ir didžioji šių sakmių dalis užrašyta stipriai germanizuotoje Mažojoje Lietuvoje.

Lietuvių pasakose apie kelionę į pomirtinį pasaulį minimi įvairiausi gyvūnai, sutinkami pakeliui į jį: avys, galvijai, miško žvėrys ir paukščiai, naminiai paukščiai, šliužai, ropliai ir pan. Tačiau vėliau pasakoje paaiškinama, kad šie žvėrys ir gyvuliai - ne kas kita kaip mirę žmonės, kurių vėlės dėl vieno ar kitų priežasčių įgavo gyvūnų pavidalus. Bet ir tokie vaizdai matomi tik pakeliui į pomirtinį pasaulį, o ne jame pačiame.

Jau minėjome archeologinių duomenų, istorinių šaltinių bei legendų paliudytą lietuvių protėvių paprotį mirusiuosius laidoti drauge su žirgais ir kartais - šunimis. Prūsų žyniai tulisonai ir ligašonai skelbėsi matą, kaip sudeginti mirusieji raiti ant žirgų dangaus viduriu skrieja į pomirtinį pasaulį¹². Lygiai taip pat žmogaus kelionę į rojų ar pragarą nusako lietuvių pasakos bei sakmės: į pomirtinį pasaulį žmogus dažnai vyksta važiuotas vežimu ar raitas, kartais jį lydi šuniukas¹³. Tačiau ir žirgas, ir šuniukas atlydi žmogų tik iki rojaus ar pragaro vartų, ir nė vienoje pasakoje neužsimenama apie žirgą ar šuniuką "anapus vartų", t. y. pačiame pomirtiniame pasaulyje. Be to, keliaujant į rojų tokį žirgą bei šuniuką atsiunčia pats Dievas, t. y. jie nėra žemiški gyvūnai. Net ir tarę, kad šių pasakų gyvūnų prototipais buvo prie mirusiojo laidotuvių laužo aukojami žirgai ir šunys, negalėsime kalbėti apie šių aukojamų gyvūnų "nemirtingumą": jie yra tik palydovai, iš tikrųjų sutinkami "po mirties" (t. y. iš gyvųjų pasaulio keliaujantis žmogus gali jais pasinaudoti), tačiau jų nepamatysime pačiame pomirtiniame pasaulyje. O tai jau negali būti atsitiktinis dalykas. Susidaro įspūdis, kad bent kai kurios mūsų pasakos patyrė teologinę interpretaciją. Galima klausti, ar tai senovės lietuvių religijos ar krikščioniškosios teologijos poveikis. Antrosios galimybės atmesti

¹⁰ Lebedys J. *Lietuvių kalba XVII - XVIII a. viešajame gyvenime*. - V., 1976. - P. 211.

¹¹ Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. - V., 1987. - P.

167.

¹² Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre*. - Riga, 1936. - S. 42.

¹³ Beresnevičius G. *Dausos*. - V., 1990. - P. 88-89; 126-128.

negalime, tačiau privalome pastebėti, kad pačiame pomirtiniame pasaulyje tiesiog pabrėžtinai nėra mirusių gyvūnų sielų, nors jos - toks variantas nėra neįmanomas - tebeegzistuoja tarpinėje erdvėje tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių. Lietuvių sakmėse ir pasakose išliko krikščionybės netoleruojami mirusiųjų, virtusių gyvuliais, vaizdiniai. Galbūt senovės lietuvių religijos požiūris į gyvūnus bei jų sielas nebuvo labai tolimas krikščioniškajam. Lietuviai nelaikė gyvūnų sielų nemirtingomis, bent jau tiek, kad pastarosios galėtų amžinai gyventi šalia mirusių žmonių vėlių. Antra vertus, lieka tam tikras neapibrėžtumas: iškart po mirties šalia žmogaus kai kurie gyvūnai tebesutinkami, negana to, jie ir toliau žmogui padeda (žirgas), nors ir neina į patį pomirtinį pasaulį drauge su žmogumi. Apie tolimesnį tokių gyvūnų likimą pasakos nieko nekalba, nes jų dėmesio centre - į pomirtinį pasaulį keliaujantis žmogus. Todėl galima manyti dvejopai: arba gyvūno siela iškart po mirties - ar praėjus tam tikram laikui - suyra, išnyksta visiškai, arba ji turi savo specifinį pomirtinį likimą. Atrodo, kad net tuo atveju, jei gyvūnų sielos ir išliktų po mirties, jos toliau gyvuoja kitur ir kitaip nei žmonės.

Reikia pastebėti, kad ši skirtis be galo reikšminga: žmogus, visą gyvenimą kuo glaudžiausiai susijęs su gyvuliais, savo pomirtiniame gyvenime jų nesitiki sutikti. Vadinasi, puikiai suvokta, kad žmogaus ir gyvulio sielos iš *principo* skiriasi. Specialiai nepaneigiant tam tikros pomirtinio gyvūnų sielų gyvenimo tautos galimybės, aiškiai suprantama, kad gyvūnų ir žmonių kelias susikryžiuoja tik žemėje ir kad gyvūnai arba neturi pomirtinio likimo, arba jis yra visiškai kitoks nei žmogiškasis.

Indoeuropiečiai, atrodo, pripažino, kad gyvūnai

turi savitą sielą. Tuo tikėjimo jau hetitai. Indoeuropiečių tautos, be abejo, mąstė apie gyvūnų prigimtį bei jų sielas, o kartais, aiškindamos šiuos klausimus, kūrė gan sudėtingas teologines koncepcijas. Avestoje kalbama apie galvijus, kurie nors ir neturėdami individualybės kaip žmogus, vis dėlto turi visą rūšį apimančius atstovus dangiškajame pasaulyje, tarsi bendrą ar kolektyvinę sielą: tai dviejų galvijų, jaučio ir karvės sielos, transcendentinės žemėje esantiems galvijams. Pastarieji, būdami žemėje, turi tik suvokimą, pavidalą, gyvybę ir kūną, bet neturi sielos¹⁵. Žemiškieji galvijai sukurti žmogui; dar prieš žemiškuosius galvijus sukuriant, dangiškoji galvijo siela kreipiasi į dievus: "kieno naudojimuisi norite suteikti man pavidalą?"¹⁶, t. y. galvijai nuo pat pradžių yra skirti "kažkam", o ne savarankiškai egzistencijai. Toliau Avestoje teigiama, kad galvijai sukurti, idant savo pienu maitintų ir girdytų žmogų. Dievai negloboja galvijų, šį rūpestį perleisdami žmogui¹⁷.

Nežinia, ar kadaise lietuvių religija galėjo turėti tokią ar panašią "kolektyvinę" galvijo sielos sampratą, nors kai kurios smulkiosios tautosakos užuominos ("dangaus jautis") gali būti aiškinamos ir kaip Irano arijų religijos dangiškojo jaučio lietuviškasis atitikmuo. Tokiu atveju būtų galima suprasti, kur po mirties "išnyksta" gyvulių ar bent galvijų sielos: jos tiesiog įsilieja į kolektyvinę galvijo sielą.

Vis dėlto neabejotina, kad gyvūnai ir lietuvių religijoje buvo suvokiami kaip iš principo nuo žmonių besiskiriantys, "visai kitokie" sutvėrimai. Šie "kiti", patys nebūdami "vienai iš mūsų", yra greta mūsų ir mums, jie yra mums atiduoti - būtent todėl nuo senos lietuviškoji tradicija žiūri į juos su meile ir rūpesčiu. Juk be mūsų jie nieko neturi.

¹⁴ Popko M. *Wierzenia ludów starożytnej Azji Mniejszej*. - W., 1989. - S. 130.

¹⁵ Lommel H. *Die Religion Zarathustras nach dem Awesta dargestellt*.

- Tübingen, 1930. - S. 177.

¹⁶ *Ten pat*, S. 178.

¹⁷ *Ten pat*, S. 179.